

УДК 349.6

ПРОБЛЕМИ УНІФІКАЦІЇ ПРАВОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У СФЕРІ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ

Старосуд І.М.,
здобувач

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
суддя
Донецький окружний адміністративний суд

У статті досліджено питання формування та застосування термінологічного апарату в еколого-правовій сфері, зокрема щодо визначення юридичного змісту понять «екологічна освіта» та «екологічне виховання». Обґрунтовано, що на доктринальному рівні більш розробленим є поняття «екологічна освіта», до змісту якої дуже часто включають елементи екологічного виховання, пов'язуючи ці процеси з процесом отримання освіти різних рівнів, у такий спосіб штучно обмежуючи сферу застосування отриманих напрацювань. Запропоновано авторські визначення термінів «екологічна освіта» та «екологічне виховання», сформульовано пропозиції щодо їх нормативного закріплення з метою подальшої диференціації та розвитку і забезпечення переходу від їх декларативного проголошення до фактичної реалізації.

Ключові слова: екологічна освіта, екологічне виховання, екологічна освітньо-виховна діяльність, еколого-правова термінологія.

В статье исследованы вопросы формирования и применения терминологического аппарата в эколого-правовой сфере, в частности по определению юридического содержания понятий «экологическое образование» и «экологическое воспитание». Обосновано, что на доктринальном уровне более разработанным является понятие «экологическое образование», в содержание которого очень часто включают элементы экологического воспитания, связывая эти процессы с процессом получения образования различных уровней, таким образом, искусственно ограничивая область применения полученных результатов. Предложены авторские определения терминов «экологическое образование» и «экологическое воспитание», сформулированы предложения по их нормативного закрепления с целью дальнейшей дифференциации и развитию, а также обеспечению перехода от их декларативного провозглашения к фактической реализации.

Ключевые слова: экологическое образование, экологическое воспитание, экологическая образовательно-воспитательная деятельность, эколого-правовая терминология.

Starosud I.M. PROBLEMS OF UNIFICATION OF LEGAL TERMINOLOGY IN THE AREA OF ENVIRONMENTAL EDUCATION AND ENVIRONMENTAL NURTURING

The article studies the question of the formation and application of the terminology in the ecological-legal areas, in particular regarding the determination of the legal content of such definitions as “environmental education” and “environmental nurturing”. It is substantiated that on the doctrinal level the definition of “ecological education” is more common, in the content of which are often included elements of ecological nurturing, connecting these processes with the process of getting the education of different levels, in such a way artificially limiting the area of application of the obtained results. Author’s definitions of the terms “environmental education” and “environmental nurturing” are given, proposals on their legal consolidation with the aim of further differentiation and development and ensuring the transition from declarative proclamation to actual realization are formulated.

Key words: environmental education, environmental nurturing, ecological educational-nurturing activity, ecological-legal terminology.

Постановка проблеми. Невід’ємною умовою будь-якого дослідження та процесу наукового пізнання є встановлення його базових, відправних позицій однією з яких є термінологія. На жаль, екологічне законодавство та наукові підходи до екологічного права формувались протягом тривалого часу за різних умов та формацій, відчуваючи значний вплив суміжних галузей права, зі значними зусиллями закріплюючи свій предмет правового регулювання, відстоюючи свою самостійність тощо. Зазначені фактори не могли не впливати на завершеність його трансформаційних процесів, правові конструкції, що ним формуються тощо. Більше того, зазначені проблеми посилюються тим, що надзвичайно гостра наукова дискусія розгортається не тільки

стосовно, так би мовити, «зовнішніх меж» екологічного права, але і його внутрішньої структури, забезпечення збереження ним єдності як галузі права.

На неприпустимість таких процесів звертають увагу дослідники, наголошуючи на тому, що саме екологічне право у цьому разі стає внутрішнім інтегруючим чинником, який значною мірою виступає у вигляді єдиної термінологічної системи, ціннісних підходів, а також інституційних засад. Фактично, пройшовши значний шлях у формуванні єдиної екологічної системи, намагання в сформованих межах виокремити деякі структурні елементи створює внутрішні загрози існуванню екологічного права. У такий спосіб штучний поділ, навіть керуючись необхідністю навчального

процесу, може шкодити самим засадам існування екологічного права. Намагання вивести на інший рівень поза системою екологічного права дослідження із природоресурсних відносин або відносин з екологічної безпеки шкодить самій ідеї соціальної цінності, що закладена в екологічному праві.

Формування екологічного права є історично зумовленим процесом розвитку права, а отже, будь-які намагання на сучасному етапі заперечувати його об'єктивне існування, або здійснити штучний поділ із посиланням на історичний або міжнародний досвід матимуть негативний вплив на суспільні відносини [1, с. 87].

Отже, формування уніфікованого термінологічного апарату з урахуванням вимог щодо їх змістовного наповнення є вимогою часу та еколого-правової науки, елементом наукової дискусії, результатом якої є отримання нових знань, теоретично та практично значущих результатів.

Ступінь розробленості проблеми. Проблеми формування юридичної термінології були об'єктом дослідження цілого ряду вчених, тому як відправні елементи було взято дослідження А.П. Гетьмана, А.К. Голіченкова, Т.І. Макарової, М.І. Панова, Е.В. Позняка, А.А. Слепченко, А.К. Соколової та ін.

Разом із тим, на жаль, питання щодо юридичного змісту та розмежування термінів «екологічна освіта» та «екологічне виховання», дослідження випадків їх застосування є недостатньо дослідженими, а отже, залишаються невиділеною раніше частиною загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Мета статті – дослідити питання формування та застосування термінологічного апарату в еколого-правовій сфері, зокрема щодо визначення юридичного змісту понять «екологічна освіта» та «екологічне виховання»; доктринальне обґрунтування застосування цих понять; формування авторських пропозицій визначення термінів «екологічна освіта» та «екологічне виховання».

Виклад основного матеріалу. На важливості юридичної точності та визначеності під час здійснення наукових досліджень наголошував А.П. Гетьман, який зазначає, що мова екологічного законодавства, значення нормативних визначень і термінів, що в ньому застосовуються, є надзвичайно актуальними. Перш за все, вони є засобом визначення об'єктів правового регулювання, цілей реалізації норм законодавства, що регулює відповідне коло суспільних відносин. Крім того, терміни, які використовуються в екологічному праві і водночас є одним з елементів юридичної техніки, являють собою необхідний інструментарій розроблення і прийняття Екологічного кодексу України [2, с. 264].

Також він звертає увагу, що у науці екологічного права, а також в екологічному законодавстві взагалі, де значною мірою відображаються публічні інтереси, використання термінологічного апарату має бути ясным і доступним. Втім, його аналіз засвідчує протилежне. В екологічному законодавстві застосовуються не тільки традиційні термі-

ни, відомі широкому загалу громадськості, а й має місце нагромадження та застосування термінології, що позначає певні технічні прийоми і методи діяльності в галузі охорони довкілля, відомої лише незначному колу фахівців – екологів, біологів, зоологів, маркшейдерів, гідротехніків, лісничих і т. ін. [2, с. 265].

На необхідність розвитку термінології звертав увагу й М.І. Панов, який справедливо визначив, що принцип системності в організації понятійного апарату юридичної науки найбільш рельєфно виявляється на рівні галузевих наук. Кожна з них має власний понятійний апарат, що відповідає їх історично сформованому предметному змісту (диференціація наук). Причому ці поняття (система понять, понятійний апарат) належать безпосередньо кожній науці і поряд з її предметом дають змогу диференціювати й ідентифікувати дану науку як таку, відрізнити і відмежувати її від інших наук, визнати її самостійною галуззю знання. Певні поняття галузевих наук є досить широкими за обсягом і набувають, по суті, значення категорій. Традиційно вони утворюють основу, відправні положення або ж загальну частину даних наук. Інші ж (більшість), з огляду на їх обсяг, – це видові поняття. Категорії галузевих наук завжди виконують методологічну функцію стосовно видових понять, виступають щодо них як базисні, визначальні. Видові ж поняття, що належать до одиночного (окремого), за загальним правилом, виражаються в правових нормах й інститутах, які регулюють конкретні сфери суспільних відносин і спрямовані, таким чином, на створення умов для виконання ними регулятивної функції [3, с. 62–63].

Інші дослідники звертають увагу, що для юридичної науки точність понятійного апарату й однакове тлумачення термінів є не просто умовами взаєморозуміння серед науковців, але і найважливішим чинником, що забезпечує єдину практику застосування законодавства. Загальна проблема усіх юридичних наук, на наш погляд, – подвійний (науковий і побутовий) сенс багатьох понять, використовуваних у праві. Наука екологічного права також несе на собі увесь вантаж проблем, властивих правовій науці загалом, який ще й доповнюється особливими, властивими виключно їй складнощами [4, с. 164].

М.І. Панов, характеризуючи особливості становлення понятійного апарату, виділяє дві великих групи понять: доктринальні (які є результатом наукового пізнання) та легальні (поняття, які отримали своє нормативне закріплення). При цьому він зазначає, що доктринальні і легальні правові поняття у своєму сполученні утворюють понятійний апарат юридичної науки. Причому трансформація доктринальних понять у легальні завжди свідчить про перехід наукових правових знань у позитивне право. Цей перехід – з'єднуючий місток між правовою доктриною і позитивним правом. Тут завжди спостерігається органічна взаємозалежність: чим глибше і детальніше розроблені наукові правові поняття, тим більшою мірою й успішніше вони сприймаються правом, входять у нього як складові компо-

ненти. І навпаки, чим досконаліший понятійний апарат позитивного права, його окремих галузей і інститутів, тим більшою мірою він збагачує юридичну науку (доктрину) і сприяє її розвитку. Водночас недостатньо розроблені, не апробовані і не сприйняті достатньою мірою юридичною наукою і практикою поняття, які існують поки що на рівні понять-гіпотез, або деяких, недостатньо сформованих правових утворень, не можуть розглядатися як логіко-правові новели [3, с. 60].

Таким чином, можна дійти висновку, що ідеальним для термінології є стан, коли сформульовані терміни узгоджені не тільки в рамках однієї науки (наприклад, правової або еколого-правової як її частини), а й в межах суміжних галузей науки (філософської, економічної, педагогічної тощо), мають однакові формулювання та змістовне наповнення як у наукових дослідженнях, так і в процесі практичної діяльності (законодавстві), сприйняті науковою спільнотою та суспільством, а отже, є затребуваними та актуальними.

Повністю поділяючи та підтримуючи ці загальні засади формування термінології, які будуть покладені в основу подальшого дослідження, не можна не відзначити, що в літературі виділяються ще такі вимоги до термінів, які поділено за двома критеріями: вимоги до юридичних термінів-слів (упровадженість, мовна правильність, питомість, стислість) та до юридичних термінів-понять (поняттєво-термінологічна єдність, дефінітивність, системність, точність, емоційно-експресивна нейтральність) [5, с. 295]. Інші дослідники наголошують на таких характеристиках терміна, як єдність термінології, загальне визнання терміна, стабільність та доступність [6, с. 107].

У рамках предмету дослідження необхідно констатувати, що проблеми термінології щодо визначення змісту понять у сфері екологічної освіти та виховання існують та потребують свого вирішення. Так, досліджуючи питання забезпечення права на екологічну освіту громадян в Україні, А.А. Слєпченко наголосувала, що існують і проблеми концептуального характеру: відсутність чіткого законодавчого визначення поняття «екологічна освіта», що призводить до неоднозначного розуміння меж і ознак цього явища, підміну цим поняттям споріднених явищ – екологічного просвітництва, екологічного виховання, екологічного інформування, що не сприяє ефективному здійсненню зазначених видів природоохоронної діяльності [7, с. 4]. При цьому сама автор фактично оминула питання формування юридичного терміна, обмежившись констатацією того, що еколого-правова освіта – це складне соціально-правове явище, елемент еколого-правового життя (еколого-правової дійсності), яке може бути представлено у вигляді сукупності таких елементів: а) мережі відповідних навчальних закладів, установ, підрозділів (система еколого-правової освіти); б) певного обсягу еколого-правових знань, відповідно до освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня підготовки та затверджені у встановленому порядку нормативно-методичної документації

(еколого-правова освіта в суб'єктивному розумінні); в) рівня еколого-правової свідомості, мислення та еколого-правової культури учня (вихованця, студента тощо), досягнутих внаслідок навчання (психологічний аспект еколого-правової освіти) [7, с. 9].

Оскільки паралельне вживання в межах однієї термінологічної системи навіть цілком рівноправних із погляду загальнолітературної мови синонімів заважає нормальному функціонуванню системи, адже користувач-практик підходить до термінології зі своїми прагматичними мірками, бажаючи не тільки точності, а й автоматизму у володінні своїм термінологічним апаратом. Та, зважаючи на те, що юридичні терміни використовують не тільки юристи, а й представники інших галузей (політики, економісти, психологи, соціологи тощо), таке становище виглядає взагалі неприпустимим [8, с. 272]. На це звертає увагу й А.К. Соколова, яка зазначає, що одним з основних, можна сказати, найважливіших напрямів дослідження будь-якої науки є розроблення понятійного апарату, його корегування з урахуванням конкретних умов та подальше вдосконалення [9, с. 13].

Разом із тим необхідно погодитись, що екологічне виховання та екологічна освіта є прикладними, вторинними щодо термінів «освіта» та «виховання», які визначають специфіку цих термінів, їх деталізацію. Зважаючи на це, неможливо розкрити зміст цих спеціалізованих термінів, не розглянувши сутність загальних понять.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» виховання розглядається як «сукупність знань, культурних навичок, поглядів, що становлять загальний рівень духовного розвитку людини і є наслідком систематичного впливу, навчання» [10, с. 159]. Під освітою в ньому розуміється «1. сукупність знань, добутих у процесі навчання // Рівень, ступінь знань, здобутих у процесі навчання; освіченість. 2. Піднесення рівня знань; навчання. // Процес засвоєння знань. 3. Загальний рівень знань (у суспільстві, державі і т. ін.). // Система закладів і установ, через які здійснюються ці заходи. 4. Рідко. Писемність, грамотність» [10, с. 857].

Таким чином, екологічна освіта та виховання являють собою споріднені явища, частково перетинаються, але при цьому являють собою різні явища. Так, метою екологічної освіти є отримання учасником формалізованого навчального процесу системних знань та компетенцій щодо особливостей та комплексного сприйняття довкілля як єдиної екосистеми, диференціації отриманих знань відповідно до рівня освіти, а також орієнтованості на здійснення професійної діяльності в сферах, де екологічні знання є необхідною кваліфікаційною вимогою до фахівця. У той час як процес виховання – діяльність із передачі новим поколінням суспільно-історичного досвіду; планомірний і цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку людини з метою формування певних установок, понять, принципів, ціннісних орієнтацій, що забезпечує умови для її розвитку, підготовку до громадського життя і праці.

Природно, що в ідеалі, отримуючи нові знання, людина розумна (*homo sapiens*) має корегувати свої морально-етичні якості, розвивати їх, враховувати глобальність екологічних проблем, усвідомлювати їх наслідки і, зрештою, корегувати свою поведінку з їх урахуванням. Однак чи завжди це відбувається? Чи важко нам, з огляду на сучасні реалії, уявити людину, яка, наприклад, маючи освіту інженера-еколога, відмінні оцінки з профільних та еколого-спрямованих дисциплін, у побуті характеризується значним ступенем екологічного нігілізму, споживацького, а й іноді хижацького ставлення до довкілля та його компонентів? Питання риторичне, але й відповідь буде прогнозованою: «Ні, не важко!» З іншого боку, бабуся в селі, яка не має жодної освіти, окрім середньої, з огляду на традиції, виховання ощадливості, прищеплені сімейні цінності може продемонструвати набагато вищий рівень екологічної культури.

Повертаючись до нещодавніх подій у м. Львів, пов'язаних із катастрофічною ситуацією зі сміттям, варто констатувати, що населення міста має достатньо високий освітній рівень, але відсутність певних традицій, моральних та етичних орієнтирів у сфері поводження з побутовими відходами щодо їх зменшення, сортування, вторинної переробки, разом із бездіяльністю влади в цій сфері призвели до ситуації, коли адміністрація міста та області звертались до Кабінету Міністрів України з проханням розглянути питання про початок процедури оголошення міста зоною надзвичайної екологічної ситуації.

Якщо екологічна освіта людини визначається сукупністю її знань про особливості взаємодії суспільства та природи, екологічне виховання, окрім екологічних знань, охоплює широкий спектр людських якостей і характеристик, принципів та норм, певний світогляд та світосприйняття, а отже, має набагато складніший зміст. Екологічне виховання – це процес систематичного та цілеспрямованого впливу на духовний і фізичний розвиток особистості з метою формування еколого-гуманістичного світогляду, підготовки до виробничої, громадської та культурної діяльності [11, с. 404].

На позиціях розмежування та самостійного місця в системі еколого-правових відносин стоїть й Е.В. Позняк, яка визначила «екологічне виховання» як тривалий багатофакторний процес цілеспрямованого, систематичного та послідовного формування екологічної свідомості особистості, її екологічного стилю мислення, поглядів і переконань, екологічної культури та етики, необхідних екологічних, моральних, правових поглядів на природу та місце людини в ній, екологічно виваженої поведінки, активної екологічної позиції та відповідальності, набуття знань про природу й суспільство, який забезпечується систематичною педагогічною діяльністю та самоосвітою громадян упродовж їх життя у рамках екологічних та освітянських правовідносин [12, с. 190].

Однак, на жаль, із наявних публікацій автора видно, що вона все-таки розглядає екологічне виховання як процес, супутній отриманню екологічної освіти, розрахований на те саме коло суб'єктів (переважно діти та

студентська молодь). Хоча при цьому вона цілком слушно проводить різницю між ними, зазначаючи, що екологічна освіта надається, а екологічне виховання здійснюється [12, с. 189], а також розширює виховання на весь період життя людини.

Обмежене застосування поняття «виховання» зумовлено тим, що, насамперед, його пов'язують із розвитком людини на ранніх стадіях свого життя. Про це, наприклад, свідчить й відоме українське прислів'я: «Виховувати дитину треба, поки вона поперек лавки лежить, а далі – вже пізно». Зазначене становище значною мірою зумовлюється впливом педагогічної науки, коли досліджуючи особливості освітнього та виховного процесу дітей та молоді, було зроблено акцент саме на них як суб'єктах такого впливу та закріплено це положення в багатьох публікаціях, внаслідок чого створилась своєрідна аксіома щодо суб'єктів виховного процесу.

Разом із тим, у Законі України «Про фізичну культуру і спорт» міститься визначення більш широкого кола осіб-суб'єктів цього процесу: «Фізичне виховання різних груп населення – напрям фізичної культури, пов'язаний із процесом виховання особи, набуттям нею відповідних знань та умінь із використання рухової активності для всебічного розвитку, оздоровлення та забезпечення готовності до професійної діяльності та активної участі в суспільному житті» [13].

Рекомендацією ЮНЕСКО про виховання в душі міжнародного взаєморозуміння, співробітництва і миру та виховання в душі поваги прав людини й основних свобод поняття «виховання» також розглядається у широкому сенсі та «означає весь процес суспільного життя, за допомогою якого окремі особи і соціальні групи в рамках і для блага національного і міжнародного співтовариства свідомо вчать розвивати свої таланти, здібності, нахили і знання. Цей процес не обмежується будь-якими конкретними заходами» [14]. За змістом цього документа воно включає до себе поняття «освіта», розглядаючи його один із рівноправних елементів: «Об'єднуючи навчання, підготовку, інформацію і діяльність, міжнародне виховання має прискорювати відповідний інтелектуальний та емоційний розвиток індивідуума. Воно має розвивати почуття соціальної відповідальності та солідарності з менш привілейованими групами і має вести до дотримання принципів рівності в повсякденній поведінці. Воно має також сприяти розвитку якостей, здібностей і схильностей, що дають змогу людині отримати критичне сприйняття проблем на національному та міжнародному рівнях: розуміти і пояснювати факти, думки і ідеї; працювати в групі; допускати вільні дискусії і брати участь у них; дотримуватися елементарних правил процедури стосовно будь-якої дискусії і засновувати судження про цінності і рішення на раціональному аналізі відповідних фактів і факторів».

Отже, якщо обмежитись лише розглядом виховання як процесу, орієнтованого на молодь, необхідно визнати, що, сформувавшись у певний момент, особи, які здійснюють виховну діяльність, стають таким собі еталоном,

залишаючись поза процесами подальшого виконання. Зважаючи на це, все ж таки варто погодитись із висновком про те, що процес виховання є безперервним, триває все життя, але, природно, при цьому змінюються його форми, засоби.

Таким чином, одним з основних недоліків підходу до терміна «екологічне виховання» є його обмежене сприйняття, розгляд фактично в рамках навчальних процесів різних видів освіти. Таке звуження негативно відбивається на цілях, які можуть бути досягнуті в процесі виховання, зменшує коло суб'єктів, яких воно охоплює. Так, у 2003 р. наказом Міністерства освіти і науки України було затверджено Положення про Всеукраїнську науково-методичну раду з екологічної освіти та виховання, де було записано: «Всеукраїнська науково-методична рада з екологічної освіти та виховання дітей та учнівської молоді для організації науково-методичного забезпечення діяльності загальноосвітніх, професійно-технічних, дошкільних та позашкільних навчальних закладів з екологічної освіти та виховання учнівської молоді, узагальнення та поширення кращого педагогічного досвіду з екологічної освіти і виховання та впровадження педагогічних технологій у навчально-виховний процес навчальних закладів» [15]. Хоча, коло залучених до діяльності цієї ради осіб (представники Міністерства освіти і науки України, Міністерства екології та природних ресурсів України, Національної академії наук України, Академії педагогічних наук України, провідні вчені Національної академії наук України, Української аграрної академії наук, Академії педагогічних наук України, працівники зацікавлених міністерств, засобів масової інформації, вчителі шкіл, вихователі дошкільних навчальних закладів, члени громадських організацій екологічного спрямування) свідчить про можливість реалізовувати більш широке коло завдань та стосовно значно ширшого кола суб'єктів, аніж це передбачено в положенні про неї.

Отже, виходячи з раніше проаналізованих визначень «екологічна освіта» та «екологічне виховання», можна дійти певних висновків.

1. На доктринальному рівні більш розробленим є поняття «екологічна освіта», до змісту якої дуже часто включають елементи екологічного виховання, пов'язуючи ці процеси з процесом отримання освіти різних рівнів, у такий спосіб штучно обмежуючи сферу застосування отриманих напрацювань.

2. Метою отримання екологічної освіти є отримання певних кваліфікаційних знань у процесі формалізованої освіти. Так, Закон України «Про освіту» дає надзвичайно широке тлумачення мети освіти, включаючи до нього всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями

[16]. Разом із тим у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» фактично деталізується (обмежується) мета екологічної освіти: «Екологічні знання є обов'язковою кваліфікаційною вимогою для всіх посадових осіб, діяльність яких пов'язана з використанням природних ресурсів та призводить до впливу на стан навколишнього природного середовища.

Спеціально визначені вищі та професійні навчальні заклади здійснюють підготовку спеціалістів у галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів з урахуванням суспільних потреб» (ч.ч. 2–3 ст. 7 Закону) [17].

3. Метою здійснення екологічного виховання є формування певної системи морально-етичних якостей у душі часу та панівних світоглядних концепцій та ідеологій.

4. Відносини в галузі екологічних освіти та виховання відрізняються суб'єктним складом. Так, учасниками еколого-освітнього процесу є діти дошкільного віку, вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти; керівні, педагогічні, наукові, науково-педагогічні працівники, спеціалісти; батьки або особи, які їх замінюють, батьки-вихователі дитячих будинків сімейного типу; представники підприємств, установ, кооперативних, громадських організацій, які беруть участь у навчально-виховній роботі тощо. При цьому законодавством прямо забороняється втручання в освітній процес політичних партій, громадських, релігійних організацій.

Коло суб'єктів еколого-виховного процесу є набагато ширшим та фактично не обмежується (крім випадків, коли виховання є частиною освітнього процесу). Зокрема, в ньому можуть брати участь і релігійні організації, і громадські об'єднання, політичні партії, підприємства установи організації різних форм власності, їх службові та посадові особи, а також колективи таких підприємств, засоби масової інформації, зацікавлені громадяни тощо.

Висновки. Зважаючи на вищевикладене, можна сформулювати такі визначення:

Екологічна освіта – діяльність навчальних закладів (зокрема дошкільних дитячих закладів, у системі загальної середньої, професійної та вищої освіти, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів), наукових установ, закладів післядипломної освіти, яка є невід'ємною складовою частиною загальноосвітнього процесу та спрямована на формування в особі комплексних, сучасних знань щодо законностей екологічних процесів, їх розвитку в системі «людина-природа», а також навичок їх застосування у процесі повсякденного життя, а також професійній діяльності.

Екологічне виховання – діяльність широкого кола осіб, спрямована на формування в особі морально-етичних цінностей та орієнтирів, що базуються на сучасній екологічній ідеології з метою формування екологічної культури людини та її екологічного світогляду, забезпечення шанобливого ставлення до природи, активної громадянської позиції, формування цілісної громади світу, здатності приймати особисті рішення і нести за них

відповідальність, яка здійснюється протягом усього життя людини.

Зазначені терміни пропонуються закріпити в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», виклавши їх в ст. 7, що дасть змогу у подальшому диференціювати та розвинути положення цієї статті в системі екологічного законодавства та забезпечить перехід від їх декларативного проголошення до фактичної реалізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гетьман А.П., Зуєв В. А. Екологічне право: роздуми про його витoki та перспективи розвитку // Проблеми законності. – 2017. – Вип. 137. – С. 75–91.
2. Гетьман А.П. Термінологія екологічного законодавства: методологічні засади та перспективи уніфікації. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. – Харків, 2008. – Т. 4 : Методологічні засади розвитку екологічного, земельного, аграрного та господарського права, підрозд. 2.7. – С. 260–272.
3. Панов М.І. Проблеми формування понятійного апарату юридичної науки: методологічні аспекти / М.І. Панов // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2–3 (33–34). – С. 54–67.
4. Лизгаро В.Е., Макарова Т.И. Терминология экологического права: проблемы единообразного понимания и подходов к унификации. Право и демократия: сб. науч. тр. – Минск: БГУ, 2006. – Спец. вып. – С. 164–173.
5. Грегуль Г. Вимоги до юридичних термінів / Г. Грегуль // Проблеми української термінології. – 2008. – Вип. 620. – С. 294–297.
6. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт философского исследования / С.С. Алексеев. – Москва: Статут, 1999. – 712 с.
7. Слепченко А.А. Забезпечення права на екологічну освіту громадян в Україні : дис. ... канд. юрид. наук / А.А. Слепченко. – Київ, 2016. – 230 с.
8. Зуєв В.А. Термінологія екологічного права: значення та перспективи існування окремих понять / В.А. Зуєв // Вісник Університету внутрішніх справ. – 2000. – Спецвипуск. – С. 271–274.
9. Соколова А.К. Флористичне право України: проблеми формування та розвитку: [монографія] / А.К. Соколова. – Харків: Право, 2009. – 288 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
11. Герасимчук О.Л. Екологічне виховання в контексті сучасної парадигми сталого розвитку. Інноваційні підходи до виховання студентської молоді у вищих навчальних закладах: матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Житомир, 22–23 травня 2014 р.). – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – С. 401–406.
12. Позняк Е.В. Проблеми екологічного виховання в Україні: філософсько-правові підходи: збірник матеріалів Першого зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих навчальних закладах України (м. Одеса, 9–10 вер. 2016 р.). – Одеса: Юридична література, 2016. – С. 187–190.
13. Про фізичну культуру і спорт : Закон України від 24.12.1993 р. № 3808-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 14. – Ст. 80.
14. Рекомендація про виховання в душі міжнародного взаєморозуміння, співробітництва і миру та виховання в душі поваги прав людини і основних свобод : Рекомендація ЮНЕСКО від 19.11.1974 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_863.
15. Положення про Всеукраїнську науково-методичну раду з екологічної освіти та виховання дітей та учнівської молоді : затв. наказом Міністерства освіти і науки України від 13.05.2003 р. № 284 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua-info.biz/legal/basere/ua-cmттq.htm>.
16. Про освіту : Закон України від 23.05.1991 р. № 1060-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 34. – Ст. 451.
17. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.